

LUND UNIVERSITY

Problemet ironi vid analysen av historiska texter

Gustafsson, Anna W

Published in:

Studier i svensk språkhistoria 9. Det moderna genombrottet - också en språkfråga? Skrifter från svenska institutionen vid Åbo Akademi.

2007

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gustafsson, A. W. (2007). Problemet ironi vid analysen av historiska texter. In L. Wollin, A. Saarukka, & U. Stroh-Wollin (Eds.), *Studier i svensk språkhistoria 9. Det moderna genombrottet - också en språkfråga? Skrifter från svenska institutionen vid Åbo Akademi*. (Vol. 5, pp. 98-103). Svenska institutionen vid Åbo Akademi.

Total number of authors:

1

Creative Commons License:

Unspecified

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Problemet ironi vid analysen av historiska texter

Anna Gustafsson

I denna artikel vill jag diskutera analysen av ironi i historiska texter med utgångspunkt i analysen av en politisk pamflett från 1769. Är det överhuvudtaget möjligt att förstå ironi i historiska texter? Hur kan vi vara säkra på att texterna är ironiska? Vad behöver vi veta för att kunna göra analysen? Jag kommer att ta upp kontextuella faktorer och ironimarkörer i texten och jag vill diskutera några fallgropar. Slutligen vill jag föreslå en enkel modell för analys av textuell ironi.

1. Vad är ironi? Teoretiska utgångspunkter

Mitt försök till karaktärisering av ironi blir med nödvändighet förenklande, och jag kommer inte att ta upp sådana specifika former av ironi som t.ex. dramatisk ironi (för en översikt av klassiska ironiteorier, se t.ex. Hutcheon 1995).

– *Ironi är ett indirekt sätt att uttrycka en attityd.* Som Sperber & Wilson (1981) har visat, så är syftet med ett ironiskt yttrande som ”vilket underbart väder” när regnet öser ner inte att informera åhöraren om att vädret är förfärligt. Istället måste syftet vara att informera åhöraren om talarens attityd till ett sådant yttrande.

– *Den ironiska meningen ligger dold i den dynamiska relationen mellan det som är utsagt och det som inte är utsagt.* Åhöraren avvisar inte den bokstavliga meningen; det sagda och osagda samexisterar för uttolkaren och samverkar för att skapa en ironisk mening. Att relationen är dynamisk innebär också att det är svårt att enkelt ”översätta” ironi.

– *Ironi kräver en ironisk intention.* Dels kräver den att skribenten avser att vara ironisk, dels kräver den att åhöraren eller läsaren förstår skribentens intention – annars misslyckas ironin.

– *Ironi har en värderande egg som provocerar emotionell respons,* antingen från lyssnaren eller från ett potentiellt offer för ironin (jfr Hutcheon 1995 s. 37 ff).

– *Ironi har ofta en ekoisk karaktär, som pekar tillbaka på något som tidigare sagts eller som kan ha sagts.* Detta är en förenklad formulering av Sperber & Wilsons teori om ironi som ”echoic mention” som innebär att talaren nämner en proposition på ett sådant sätt att det blir tydligt för lyssnaren att han repeterar propositionen såsom löjeväckande falsk, olämplig eller irrelevant (Sperber & Wilson 1981 s. 306). (För Sperber & Wilson gäller det dock all ironi.)

– Ironi involverar ofta förställning i någon mån. Ett klassiskt retoriskt sätt att vara ironisk på är att låtsas att man är någon annan som framför en åsikt på ett sådant sätt att det blir tydligt hur absurt eller löjligt resonemanget är. En modern beskrivning av denna variant av ironi finns hos Clark & Gerrig (1984).

2. En ironisk 1700-talspamflett

I den intensiva politiska debatt som uppstod under Sveriges första tryckfrihetsperiod 1766–1772 var brännvinet en av flera heta frågor (se Gustafsson 1998). Den text som här ska diskuteras, *Bref til Publicola om Bränwin* (1769) har tillkommit som svar på en annan skrift, *Tankar om Brännewin, Til hwar förnuftig människas ompröfwande öfwerlemnade av Publicola*. I Publicolas skrift pläderades för ett brännvinsförbud med exakt, vetenskaplig och didaktisk stil. I den fanns ingen ironi.

Bref til Publicola däremot slår läsaren redan vid första anblicken som en ironisk text. Författaren introducerar sig som en enkel Bonde, som inte förstår så mycket:

- (ex. 1) Jag är en enfaldig Bonde och kan icke annat språk än Swenska, fast än jag snappat up några Fransyska Glosor när jag gått på Dagswärke hos wår Sokne-Herre.

(*Bref til Publicola*, s.1)

Textjaget uttrycker beundran för Publicola. Men redan inledningsvis blir denna beundran parodisk, som i nästa exempel:

- (ex. 2) Af samma Patriotiska Nit upeldad, har jag äfwen gripit mig an, och underkastar Dina skarpsynta ögon följande Förslag; I synnerhet som jag fruktar, at den sig nu yppade Cometen, torde bebåda hela Rikets undergång, bara för Bränwinets skull. Kunde Ditt hjälpsamma Project winna sin fullbordan, så borde hela Riket wisserligen hedra Dig som en ifrån denna Himmelska Kroppen til oss nedsänd Ambassadeur, at med knytnäfwen i bordet warna oss för Bränwin.

(*Bref til Publicola*, s.1)

Efter detta säger sig textjaget gå in i ett krig emot brännvinet tillsammans med Publicola. Till deras hjälp har de en armé som på ett originellt sätt ställs upp i tabellform i texten:

- (ex. 3) Marche mina Gubbar, gå på:
800000 som snusa utländsk Tobak à 3 Dal. Personen om året -----	Dal. 2400000
800000 dito som röka utländsk Tobak à 3 Dal. -----	2400000
800000 dito som dricka Ostindiskt Thé à 9 Dal. -----	7200000
800000 dito slå sönder en Ostindisk Thé-Kopp om året à 2 Dal. Koppen --	1600000
800000 dito som Dicka Caffé à 6 Dal. om året -----	4800000
800000 dito som förtära Socker om året, til Thé Caffé och Sylt-Saker,
hwar til alle Socker-Bruk i Riket Contribuera utan at et enda Lod
exporteras, à 20 dal. om året -----	16000000
Summa summarum -----	Dal. 34400000

(*Bref til Publicola* s. 2 f.)

Här ser man tydligt hur brännvinet ställs mot de överflödsvaror som Publicola sägs bruka (de som syns i tabellen och diverse utländska viner).

Men så möter de representanter för folket i form av två prämar som berättar om den fattiges lott. Detta får den enfaldige bonden, textjaget, att byta sida. Istället manar han Publicola att sluta fred:

(ex. 4) Håll min k. Publicola, nu står jag ej längre ut med detta Bränwins-Kriget; utan beder dig, at til et Fredstecken emottaga en Olive-qwist, med den trägna begäran, som din vän, at du i din mjuka Soffa, med en pip Tobak i munnen, en pris Snus, en Thé och Caffé-kopp, et glas Punsch, Bischoff, eller något delicat Win i handen, ej längre missunnar den fattiga Bonden sin lilla Bränwins-sup. (Bref til Publicola s. 4)

Läsaren slås av den retoriskt högstämnda utformningen av pamfletten, som blir ironisk, parodisk och underhållande snarare än argumenterande. Men hur vet vi det? Vad är det som gör att vi förstår att den är ironisk?

3. Kontextuella aspekter på texten

Under en kort intensiv period av tryckfrihet i Sverige (1766–1772) trycktes ett överflöd av politiska pamfletter av varierande karaktär. Det fanns ingen konsensus ännu om hur debatten skulle föras eller hur ett politiskt inlägg skulle se ut. En viktig förutsättning för ironianvändningen i debatten är att skribenterna tillhörde samma diskursiva gemenskap: den bildade eliten i Stockholm. Nästan alla pamfletter skrevs anonymt – den frihet som fanns hade begränsningar. Detta kan dock ha inneburit en frihet för deltagarna i debatten och gjort det enklare att utnyttja grepp som perspektivbyten och förklädnader av olika slag. (För mer diskussion av kontexten se Gustafsson 1998.)

För att förstå ironin i texten behöver vi också veta mera om den situationella kontexten. Vi behöver veta t.ex.

- att frågan om brännvinet var en fråga som diskuterades mycket och som ofta kopplades till frågan om en positiv handelsbalans och "onödig" import av spannmål.
- att hattarna ville ha brännvinsförbud av moraliska och ekonomiska skäl.
- att mössorna försvarade brännvinet för att det var nyttigt i lantushållningen.
- att frågan om överflödet eller lyxen hade diskuterats och reglerats under åren och att också den hade kopplats till handelsbalansen.

Dessa är viktiga aspekter av den situationella och diskursiva kontexten. Men hur vet vi att det handlar om ironi? Vad finns det i texten som tyder på detta?

4. Ironisignaler i *Bref til Publicola om Bränwin*

I ironiska texter finns ledtrådar för att vi ska uppfatta ironin. Det handlar om ett antal mer eller mindre konventionaliserade signaler (eller markörer) som får oss att tolka texter som ironiska. Många forskare har gjort listor över den här typen av signaler, t.ex. Booth (1974) och Hutcheon (1995). Som Hutcheon (1995, s

149) påpekar är dessa signaler specifika för diskursgemenskapen och kan förändras över tid. Låt oss se på några exempel på ironisignaler i *Bref til Publicola*.

Motsägelser eller inkongruenser inom texten är klassiska kännetecken för ironi. I vår text är hela upplägget en motsägelse: i inledningen talar den enkla bonden till Publicola i ett underifrånperspektiv och låtsas stå på dennes sida. I slutet däremot talar han snarare till Publicola som en lärare till en elev och tillrättavisar honom. Strukturen är ett exempel på den klassiska form av ironi där en författare tar en meningsmotståndares ståndpunkt för att sedan överdriva argumenten på ett sådant sätt att alla förstår orimligheten i resonemanget.

Stilbrott eller byte av register är en annan viktig signal för ironi. I texten är skribenten högstämt retorisk och humoristisk (som i ex. 2), men när de två pråmarna får komma till tals är skribenten plötsligt mer allvarlig:

- (ex. 5) En fattig Bonde eller annan Landtman af mindre förmåga, har 6 st. Swin som han gärna wil göda om Hösten, för at få sig litet Fläsk at hänga på kroken, hwaraf han kan skära et stycke i sönder, at lägga i Kål, Ärtor eller Grynwalling af wattn med en tår Mjök uti (...)
- (*Bref til Publicola* s. 3)

Överdrift är en signal för ironi. Vår text är fylld av överdrifter. Redan i första stycket liknas Publicola vid flera nordiska hjältar:

- (ex. 6) Hwem kan då wara gladare än jag, som i denna Skriften fått et så stort fynd, i synnerhet som Du på 11 sidan, rördt en mer än förskräckelig Larm-Trumma, och lik en Starkotter, Hjalmar och Angantyr, samt flere Urgamla, och utan Bränwin, med bara Mjöd fyllde Bärsärkar, manat, jag wil säga mannat up hela Riket, at gifwa något bättre Förslag, til räddning ur vårt nesliga tilstånd, än dit hälsosamma Orvietan, Panacée och med et ord Souveraine Hjelpemedlet, Bränwins Förbud.
- (*Bref til Publicola* s. 1)

I exemplet liknas Publicola vid Starkotter, en hjälte och poet, Hjalmar, en modig och ädel krigare och Angantyr, en fruktad viking. Överdrifterna finns ofta i den typen av perifrastiska appellativer.

Ytterligare en kategori signaler som brukar tas upp är *motsättningar mellan text och kontext*. Här skulle man kunna säga att det ligger något slags motsättning mellan debattsituationen och den personliga tonen, uttryckt i termer av förtroende och vänskap, som i användningen av uttrycket *min käre*. Kanske kan man till och med säga att uttrycket i den här kontexten blir närmast integritetskränkande?

5. Fallgropar

Det är uppenbart att analysen av ironi i historiska texter innebär en risk för anakronistiskt resonering och feltolkningar. Drag som i vissa fall är markörer för ironi behöver inte vara det i andra fall.

Det intima brevformatet, som sällan syns i modern politisk debatt, kan leda oss att tolka texter som ironiska trots att formatet snarast var ett konventionellt sätt att skriva pamfletter på i 1700-talets politiska debatt. Det var vanligt under

hela 1700-talet och en bra bit in på 1800-talet. Brevens riktades ofta till en motståndare, till en författare av en viss skrift eller till en gruppering av folket.

Andra svårbedömda fenomen är till exempel tilltalsformer. Användningen av uttrycket *min käre Publicola* skulle kunna ses som en artighetsstrategi – eller som ett sätt att markera förtrolighet som i själva verket är integritetskränkande. Det ligger nära till hands att se användningen av *käre* här som en signal för ironin. Men i själva verket är det kanske ett omärkt tilltalsätt som var vanligt i pamfletter som använde sig av ett konventionaliserat brevformat? Möjligen kan man förklara dess förekomst med att deltagarna i debatten alla tillhörde eliten i samhället och i den meningen var jämlikar. Om en riktig bonde hade använt ett sådant tilltal hade det förmodligen upplevts som oförsäkrat.

Det är viktigt att åtminstone föra den här typen av resonemang vid en analys av äldre texter (det gäller ju inte bara ironiska texter). Som så ofta ligger svaret i större kontextkunskaper, kunskaper om diskursiva strategier och texttyper i den aktuella diskursgemenskapen. I fallet politiska pamfletter kan man få en viss sådan kunskap genom att studera kedjor av pamfletter som svarar på varandra. Då kan man få syn på hur texterna uppfattades av sin samtid.

6. Avslutande diskussion

Är det överhuvudtaget möjligt att förstå ironi i historiska texter? Jag tycker min analys visar att det är det. Jag har hittat ironi på flera nivåer. För det första är det en text som har en klassisk struktur för ironi, där skribenten låtsas vara någon annan än han är och håller med sin opponent. Genom det överdrivna sättet han gör det på visar han att han är ironisk, och i slutet avslöjar han sin verkliga åsikt. Men förutom den här typen av strukturell ironi finns andra signaler för ironi i texten: motsägelser, stilkrockar, perspektivrockar, överdrifter.

Man skulle kunna tänka sig en enkel metod för att analysera historiska ironiska texter som framför allt innebär en utvidgad analys av kontexten och en analys av ironimarkörer i texten. Den utvidgade kontextanalysen bör ta hänsyn till faktorer som kan tänkas ha påverkat texten och användningen av ironi, men också till samtidens tolkning av den. Det blir viktigt att analysera situationskontexten och den diskursiva kontexten. Också den aktuella diskursgemenskapen behöver undersökas.

Ett andra steg i analysen är att undersöka de ironimarkörer som finns i texten, som t.ex. motsägelser eller inkongruenser, överdrifter och stilkrockar. Detta blir viktigt för att förstå den ironiska karaktären och befästa tolkningen. Analysen av ironimarkörer bidrar också till att förstå den ironiska meningen (som dock inte alltid är möjlig att enkelt översätta).

En tredje infallsvinkel, analys av intertextualitet, skulle kunna vara ett viktigt komplement. Om vi antar att ironi ofta involverar ett eko av något som någon sagt, så blir en konsekvens för analysen att man bör försöka förstå vilket påstående, vilken text eller vilket tal som ges eko. I det här fallet vet vi att texten bemöter en annan text, men så tydligt är det inte alltid. Eftersom texten också

kan ge eko av andra diskursiva konventioner inkluderar analysen av intertextualitet också en analys av interdiskursivitet.

Denna enkla metod behöver specificeras ytterligare. Det finns också fler anmärkningar att göra. Först och främst är det tydligt att problemet med att identifiera ironi alltid är närvarande. Den utvidgade analysen av kontextuella faktorer måste göras för att förhindra anakronistiskt resonerande. För det andra kan man fundera över om det finns typiska textuella ironiska strategier. En definition av textuell ironi måste ta hänsyn till att ironiska strategier i text kan skilja sig ifrån dem som används i tal. En tredje anmärkning är att kvantiteten av ironiska yttranden i en text, närvaron av förställning och en ekoisk karaktär verkar vara viktiga faktorer för att vi ska kalla en text ironisk. Ett enstaka ironiskt yttrande i en text gör inte texten ironisk.

Slutligen vill jag återkomma till *Bref til Publicola*. Varför använde denne 1700-talsskribent ironi för att diskutera en till synes ofarlig fråga som brännvinet? Det kan finnas mer än ett svar på den frågan. Den nya tryckfriheten gav inte skribenterna trygghet att helt öppet våga diskutera politiska frågor. Och vi vet att brännvinsdiskussionen inte var så harmlös som man skulle kunna tro: 10 år senare dömdes en skribent till döden för en pamflett som handlade om brännvin. Men det finns också goda skäl att tro att ironin inte bara var en avsedd strategi utan också en vana, ett sätt att uttrycka sig som var *comme il faut* och som inte nödvändigtvis provocerades fram av ämnet eller omständigheterna.

Material

Bref til Publicola Om Brännvin, 1769. Stockholm: Grefingska tryckeriet *Tankar Om Brännvin. Til Hwar förnuftig människas ompröfwande, öfverlämnade Af Publicola*, 1769. Stockholm: Lars Wennberg

Litteratur

- Booth, Wayne C, 1974: *A Rhetoric of Irony*. Chicago and London: The University of Chicago Press
- Clark, H. H. & Gerrig, R.J, 1984: On the Pretense of Irony. *Journal of Experimental Psychology: General* 113:1, S. 121–126
- Gustafsson, Anna, 1998: *Politiska pamfletter i det fria ordets slyngelålder. En textanalys av fem inlägg i den politiska offentligheten under tryckfrihetstiden (1766–1772)*. Rapport från projektet Svensk Sakprosa 18. Lund: Institutionen för nordiska språk
- Gustafsson, Anna, 2001: *Om nog så stora ord. Att analysera ett ironiskt debattinlägg från 1809*. Rapport från projektet Svensk Sakprosa 32. Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Hutcheon, Linda, 1995: *Irony's Edge. The theory and politics of irony*. London & New York: Routledge
- Sperber, Dan & Wilson, Deirdre, 1981: Irony and the Use-Mention Distinction. I: Peter Cole (red.) *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press, S. 295–318.